

MUSTAQILLIK YILLARIDA O‘ZBEKISTONDA KO‘PPARTIYAVIYLIK TIZIMINING RIVOJLANISHI

Jumaboyeva Navbahor Oybek qizi

Ma'mun universiteti 1-bosqich tarix magistratura talabasi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada mustaqillik yillarida O‘zbekistonda ko‘ppartiyaviylik tizimining shakllanishi, huquqiy asoslari, institutsional rivojlanish bosqichlari va siyosiy modernizatsiya jarayonidagi o‘rni tahlil qilinadi. Unda siyosiy partiyalarning konstitutsiyaviy maqomi, parlament faoliyatidagi fraksiyalar roli, saylov tizimidagi o‘zgarishlar, partiyalararo raqobat va fuqarolik jamiyati bilan bog‘liq masalalar yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *ko‘ppartiyaviylik, siyosiy partiya, mustaqillik, O‘zbekiston, parlament, saylov, fuqarolik jamiyati, siyosiy modernizatsiya.*

KIRISH

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng mamlakat siyosiy tizimida tub institutsional o‘zgarishlar boshlandi. Sobiq ittifoq davrida siyosiy hayot yagona mafkuraviy markazga bo‘ysungan bo‘lsa, mustaqillikdan keyingi davrda davlat boshqaruvi, jamiyat va fuqarolar o‘rtasidagi munosabatlarni demokratik tamoyillar asosida qayta tashkil etish zarurati yuzaga keldi. Ko‘ppartiyaviylik tizimining shakllanishi ana shu jarayonning muhim tarkibiy qismi bo‘ldi. Chunki siyosiy partiyalar jamiyatdagi turli qatlamlar, guruhlar va ijtimoiy manfaatlarni ifodalovchi institut sifatida davlat hokimiyati organlarini shakllantirishda ishtirok etadi, saylovchilar bilan hokimiyat o‘rtasida siyosiy vositachilik qiladi hamda fuqarolarning davlat boshqaruvida qatnashish huquqini amaliy mazmun bilan boyitadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda ko‘ppartiyaviylik tizimining rivojlanishini bir necha bosqichda ko‘rib chiqish mumkin. Birinchi bosqich 1990-yillarning boshlariga to‘g‘ri keladi. Bu davrda siyosiy tizimning yangi huquqiy asoslari yaratildi, jamiyatda turli siyosiy qarashlarni ifodalovchi tashkilotlar shakllana boshladi, davlat mustaqilligini mustahkamlash, milliy davlatchilikni tiklash va huquqiy demokratik davlat qurish masalalari siyosiy partiyalar faoliyatining asosiy yo‘nalishiga aylandi. 1991-yilda O‘zbekiston Xalq demokratik partiyasining tashkil topishi yangi siyosiy tizimdagi dastlabki institutsional qadam sifatida namoyon bo‘ldi. Keyingi yillarda “Adolat” sotsial-demokratik partiyasi, “Milliy tiklanish” demokratik partiyasi, Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati — O‘zbekiston Liberal-demokratik partiyasi kabi partiyalarning shakllanishi jamiyat manfaatlarining turli yo‘nalishlarda siyosiy ifoda topishiga zamin yaratdi.

Ikkinchi bosqich siyosiy partiyalar faoliyatini huquqiy tartibga solish va parlamentdagi vakillik institutlarini rivojlantirish bilan bog‘liq bo‘ldi. 1996-yilda qabul qilingan “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida”gi Qonun partiyalarni tuzish, ro‘yxatdan o‘tkazish, ularning huquqlari, majburiyatlari, moliyalashtirish tartibi va faoliyat kafolatlarini belgilab berdi [2]. Mazkur qonun siyosiy partiyalarni fuqarolarning siyosiy irodasini shakllantirish va ifodalashga xizmat qiluvchi jamoat birlashmasi sifatida e‘tirof etdi. Keyinchalik parlament tizimining takomillashuvi natijasida siyosiy partiyalarning Oliy Majlis Qonunchilik palatasidagi fraksiyalari alohida siyosiy-huquqiy institut sifatida mustahkamlandi. “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida”gi Qonunda fraksiyalar partiya siyosatini uyushqoqlik bilan olib borish uchun tuzilishi, parlament kun tartibidagi masalalarda ishtirok etishi, so‘rovlar yuborishi va parlament faoliyatida tashabbus ko‘rsatishi nazarda tutilgan.

Uchinchi bosqich saylov tizimi va parlament vakilligini kuchaytirish jarayonlari bilan tavsiflanadi. O‘zbekiston Respublikasi Saylov kodeksining qabul qilinishi saylov qonunchiligini tizimlashtirish, siyosiy partiyalarning saylov jarayonidagi maqomini aniqlashtirish va saylov tartib-taomillarini yagona huquqiy asosga keltirish imkonini berdi [3]. Siyosiy partiyalar nomzodlar ko‘rsatish, saylovoldi dasturlarini ilgari surish, targ‘ibot ishlarini olib borish va saylovchilar bilan muloqot qilish orqali siyosiy raqobat maydonida ishtirok etadi. Aynan saylovlar partiyalar dasturlarining amaliy sinovi bo‘lib, ularning jamiyatdagi ijtimoiy tayanchi, tashkiliy salohiyati va siyosiy faolligini namoyon etadi. Parlamentdagi fraksiyalar esa saylovdan keyingi bosqichda partiyaviy vakillikni qonun ijodkorligi va parlament nazorati shakllariga aylantiradi.

NATIJALAR

Ko‘ppartiyaviylik tizimining rivojlanishida 2000-yillardan keyingi siyosiy islohotlar alohida ahamiyat kasb etdi. Ikki palatali parlament tizimining shakllanishi, Qonunchilik palatasida deputatlik o‘rinlarining partiyalar orqali egallanishi va fraksiyalar faoliyatining kengayishi partiyalarning siyosiy mas‘uliyatini oshirdi. Bu davrda siyosiy partiyalar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, tadbirkorlik, ijtimoiy adolat, milliy qadriyatlar, ekologik xavfsizlik va fuqarolik jamiyati masalalarini o‘z dasturlarida ilgari sura boshladi. Shu tariqa partiyalar dasturiy jihatdan bir-biridan farqlanishga intildi. Masalan, O‘zLiDeP tadbirkorlar va ishbiarmonlar manfaatlarini ifodalashga, XDP ijtimoiy himoya va aholining ehtiyojmand qatlamlari masalalariga, “Adolat” SDP huquqiy davlat va ijtimoiy adolat g‘oyalariga, “Milliy tiklanish” milliy qadriyatlar va ma‘naviy taraqqiyotga, Ekologik partiya esa atrof-muhitni muhofaza qilish masalalariga urg‘u beradi. Markaziy saylov komissiyasining siyosiy partiyalar bo‘yicha rasmiy sahifasida hozirgi siyosiy maydonda Ekologik partiya, O‘zMTDP, O‘zXDP, “Adolat” SDP va O‘zLiDeP alohida ko‘rsatilgan.

O‘zbekiston ko‘ppartiyaviylik tizimining muhim xususiyatlaridan biri uning bosqichma-bosqich, evolyutsion shaklda rivojlanganidir. Siyosiy partiyalar dastlab huquqiy maydonga kiritildi, keyin ularning saylovdagi ishtiroki kengaydi, undan so‘ng parlament fraksiyalari, partiyaviy nazorat, parlamentdagi ko‘pchilik va muxolifat kabi institutlar qonunchilikda mustahkamlandi. Bu jarayon demokratik institutlarning shakllanishi uchun muhim bo‘lsa-da, uning samaradorligi faqat huquqiy normalar bilan cheklanmaydi. Partiyalarning haqiqiy siyosiy ta’siri ularning jamiyat bilan aloqasi, saylovchilar manfaatlarini aniq ifodalashi, hududiy tashkilotlarining faolligi, dasturiy raqobati va parlamentdagi tashabbuskorligi bilan belgilanadi. Shuning uchun ko‘ppartiyaviylik tizimini baholashda partiyalar soni emas, balki ularning siyosiy jarayondagi real ishtiroki, ijtimoiy masalalarga javob berish qobiliyati va saylovchilar oldidagi hisobdorligi asosiy mezon bo‘lishi kerak.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda saylov tizimini takomillashtirish, parlament rolini oshirish va partiyalar o‘rtasidagi raqobatni kuchaytirish yo‘nalishida yangi bosqich boshlandi. 2024-yilgi parlament saylovlari aralash saylov tizimi sharoitida o‘tkazilgani siyosiy partiyalar faoliyatida yangi institutsional vaziyatni yuzaga keltirdi. Markaziy saylov komissiyasi ma’lumotlarida yagona saylov okrugi bo‘yicha deputatlik mandatlari siyosiy partiyalar o‘rtasida taqsimlangani, ovozlarni hisoblashda saylov koeffitsiyenti qo‘llangani qayd etilgan [4]. Bu holat partiyalarning umumrespublika darajasidagi dasturiy raqobatini kuchaytirish bilan birga, nomzodlarning hududiy saylovchilar bilan bevosita ishlashini ham talab qiladi. MSK axborotida 2024-yilgi saylov jarayonini 65 mingdan ziyod mahalliy kuzatuvchi, 850 dan ortiq xorijiy va xalqaro kuzatuvchi hamda 1000 dan ortiq OAV vakillari kuzatgani bildirilgan.

XULOSA VA MUNOZARA

Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda ko‘ppartiyaviylik tizimi bosqichma-bosqich shakllandi va milliy siyosiy tizimning muhim institutiga aylandi. Dastlab siyosiy partiyalarning konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari yaratildi, keyinchalik ularning saylov jarayonidagi ishtiroki, parlamentdagi fraksiyalari, siyosiy dasturlari va tashkiliy tuzilmalari rivojlandi. Bugungi kunda O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan siyosiy partiyalar jamiyatdagi turli ijtimoiy manfaatlarini ifodalash, parlament faoliyatida qatnashish va saylovchilar bilan siyosiy muloqot olib borish imkoniyatiga ega.

Ko‘ppartiyaviylik tizimining keyingi taraqqiyoti partiyalarning dasturiy raqobatini kuchaytirish, hududiy tashkilotlar faolligini oshirish, yoshlar va xotin-qizlarning siyosiy ishtirokini kengaytirish, parlament nazoratida fraksiyalar rolini mustahkamlash hamda saylovchilarning siyosiy madaniyatini rivojlantirish bilan bog‘liq. Shu ma’noda, ko‘ppartiyaviylik O‘zbekistonda demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurish jarayonining

zaruriy omili bo‘lib, uning sifati siyosiy partiyalarning jamiyat manfaatlarini qanchalik aniq, izchil va mas‘uliyatli ifodalashi bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan. 2023-yil 30-apreldagi referendum natijalari asosidagi yangi tahrir. — Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 1996-yil 26-dekabr, 337-I-son. — Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi.
3. O‘zbekiston Respublikasining Saylov kodeksi. 2019-yil 25-iyun, O‘RQ-544-son. — Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi.
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi. Yagona saylov okrugi bo‘yicha saylov natijalari rasman tasdiqlandi va deputatlik mandatlari siyosiy partiyalar o‘rtasida taqsimlandi. — Toshkent, 2024.
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi. O‘zbekiston Ekologik partiyasi haqida rasmiy ma‘lumotlar. — Toshkent, 2024.
6. OSCE/ODIHR. O‘zbekistondagi Parlament saylovlari — 2024-yil 27-oktabr: Dastlabki natijalar va xulosalar to‘g‘risidagi bayonot. — Warsaw: OSCE/ODIHR, 2024.